

اقتضائات شرعی ضمانت سپرده‌ها در بانکداری ایران مبتنی فقه امامیه

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۷/۲۹

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۲/۱۵

محمدامین صلواتیان* محمد طالبی**
حسین حسن‌زاده سروستانی***

چکیده

یکی از روش‌های دست‌یابی به ثبات مالی در نظام مالی بهره‌گیری از سازوکار ضمانت سپرده‌هاست. صندوق ضمانت سپرده‌ها در زمان توقف نهاد عضو، با بهره‌گیری از حق عضویت‌های پرداختی توسط نهادهای عضو و عایدی‌های حاصل از سرمایه‌گذاری‌ها تا سقف مشخصی به جبران خسارت سپرده‌گذاران اقدام می‌کند. طبق قانون توسعه پنجم، این نهاد در کشور تأسیس شده و در حال فعالیت است.

با توجه به رعایت اقتضائات شرعی فعالیت عناصر نظام مالی، پژوهش حاضر به روش اجتهاد چندمرحله‌ای به بررسی ابعاد شرعی سازوکار ضمانت سپرده‌ها می‌پردازد. مطابق این روش، محقق نظرات فقهی خود را در معرض نظر خبرگان فقهی - مالی قرار داده و سپس چالش‌های فقهی موضوع، از مراجع معظم تقلید استفتا شد که نتایج زیر به دست آمد:

۱. اکثر مراجع معظم تقلید سازوکار ضمانت سپرده‌ها را عقدی مستقل یا ذیل عقد بیمه می‌دانند.
۲. تمامی مراجع تقلید معتقدند که می‌توان در زمان توقف بانک یا موسسه اعتباری، سپرده‌های قرض‌الحسنه را برای سپرده‌گذاران تعهد کرد.
۳. تمامی مراجع تقلید معتقدند می‌توان در زمان توقف بانک یا موسسه اعتباری، اصل سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار و سودهای محقق‌شده را برای سپرده‌گذاران تعهد کرد.
۴. تمامی مراجع تقلید معتقدند که حق عضویت‌های پرداختی به صندوق ضمانت سپرده‌ها می‌تواند ثابت یا متغیر باشد و هر دو نوع آن، شرعی و صحیح است.

واژگان کلیدی: ضمانت سپرده‌ها، اقتضائات شرعی، بانکداری متعارف، بانکداری اسلامی.

* دانشجوی دکتری رشته معارف اسلامی و مدیریت مالی دانشگاه امام صادق (ع) (مقاله مستخرج از

Email: masalavatian@yahoo.com.

پایان‌نامه کارشناسی ارشد) (نویسنده مسئول).

** هیئت علمی گروه معارف اسلامی و مدیریت مالی دانشگاه امام صادق (ع). Email: mtalebi@isu.ac.ir.

*** هیئت علمی گروه معارف اسلامی و مدیریت مالی دانشگاه امام صادق (ع).

Email: hasanzadeh@isu.ac.ir.

مقدمه

بانک یکی از نهادهای مالی است که تأمین مالی بخش عظیمی از اقتصاد را انجام می‌دهد. این نهاد مهم مالی با سازوکار اخذ سپرده و اعطای تسهیلات به این مهم کمک می‌کند. حفظ و جلب اطمینان سپرده‌گذاران، درباره حفظ سپرده‌هایشان یکی از مهم‌ترین وظایف بانک است که در صورت نبود آن، نظام مالی با هجوم سپرده‌گذاران مواجه می‌گردد که خود یکی از عوامل بی‌ثباتی مالی است.

صندوق ضمانت سپرده‌ها یکی از سازوکارهای مهمی است که در نظام‌های مالی و اقتصادی به منظور ایجاد ثبات مالی از طریق اطمینان بخشی به سپرده‌گذاران استفاده می‌شود.

بهره‌گیری از این سازوکار در نظام مالی کشور یک ضرورت است که در قانون پنجم توسعه به تصویب رسیده است. از آنجاکه مبنای نظام مالی کشور بر شریعت مقدس است، لازم است پژوهشی مستقل، درباره ضرورت‌های بومی آن به خصوص اقتضانات شریعه شرعی انجام پذیرد که این پژوهش به دنبال آن است.

پژوهش حاضر با بهره‌گیری از منابع مالی متعارف و متون فقه امامیه، با بهره‌گیری از روش اجتهاد چندمرحله‌ای به دنبال پاسخ به این پرسش است که اقتضانات ضمانت سپرده‌های مطرح در قانون عملیات بانکداری بدون ربای ایران بر اساس فقه امامیه چه است؟

این مهم مورد تأکید و توجه علمای عامه نیز بوده است که در ذیل شرح پژوهش‌های ایشان آمده است.

فهیمن خان (۲۰۰۳) در مقاله ضمانت سپرده‌های سرمایه‌گذاری در نظام بانکداری اسلامی که در مجله اقتصاد اسلامی به چاپ رسیده است، پس از بیان ضرورت و جایگاه حراست از سپرده‌ها، با بهره‌گیری از روش توصیفی - تحلیلی به بررسی شرعی بودن ضمانت سپرده‌ها اشاره می‌کند. وی با بهره‌گیری از مفهوم ضرورت و حفظ عدالت اجتماعی معتقد است که با بهره‌گیری از عنصر تبرع در نظام بانکی ضمانت اصل سپرده‌های مذکور را

امکان پذیر می‌داند. با این وصف بانک اقدام به پذیرش سپرده‌های سرمایه‌گذاری نموده و اصل سپرده (سرمایه) را برای سپرده‌گذار ضمانت می‌کند.

یوسفی (۱۳۸۷) در پایان‌نامه خود با عنوان «امکان‌سنجی بیمه سپرده در نظام مالی جمهوری اسلامی ایران» که با بهره‌گیری از روش کتابخانه‌ای و میدانی صورت گرفته است، امکان به‌کارگیری از سازوکار بیمه سپرده‌ها از حیث فقهی-حقوقی و اقتصادی مورد توجه قرار گرفته است. نتایج تحقیق نشان‌دهنده آن است که به‌کارگیری سازوکار بیمه سپرده از حیث فقهی و حقوقی بلامانع است؛ اما شرایط کنونی اقتصادی ایران مناسب به‌کارگیری این سازوکار نیست و می‌بایست تمهیدات لازم اقتصادی جهت پیاده‌سازی و استفاده مناسب از این سازوکار فراهم گردد.

گروه بیمه سپرده اسلامی اتحادیه بیمه‌گران سپرده (۲۰۱۰) در مقاله «بیمه سپرده از منظر شریعت»؛ این کارکرد را برای حفظ و افزایش ثبات مالی با اهمیت می‌داند. در این مقاله برای بررسی مجاز بودن این کارکرد، به بررسی عدم وجود ربا، غرر و قمار در بیمه سپرده‌ها می‌پردازد؛ لذا حلیت آن را تأیید می‌کند. دو الگوی بیمه سپرده در کشور مالزی و سودان را مورد بررسی قرار می‌دهد. سیستم بانکی کشور مالزی سیستمی دوگانه (وجود بانکداری متعارف و اسلامی) و سیستم بانکی سودان فقط مبتنی بر شریعت بنا نهاده شده است. نهاد بیمه‌گر سپرده اسلامی کشور سودان صندوق ایمنی از سپرده‌های بانکی است که نهادی دولتی بوده و نهاد بیمه‌گر سپرده مالزی شرکت بیمه سپرده مالزی است که آن نیز نهادی دولتی است. عضویت بانک‌ها در نهاد بیمه برای هر دو کشور الزامی است.

نحیرالدین ارشاد (۲۰۱۱) در مقاله‌ای تحت عنوان «اجرای نظام بیمه سپرده اسلامی برای صنعت خدمات مالی اسلامی» که با حمایت هیئت خدمات مالی اسلامی صورت پذیرفته است، با بهره‌گیری از روش مطالعات تجربی، عملی و تحلیلی-توصیفی پس از اشاره به اهمیت بهره‌گیری از نظام بیمه سپرده‌های اسلامی، به اقتضائات بهره‌گیری از نظام بیمه سپرده اسلامی برای بانک‌های اسلامی با تأکید بر بانکداری اسلامی مالزی اشاره می‌کند. برخی نظرات وی در ذیل مطرح شده است:

- به منظور توسعه بیمه سپرده‌های مطابق با شریعت، در ابتدا بایستی ویژگی‌هایی از بیمه سپرده متعارف را که با شریعت مطابق است، در نظر بگیریم و آنچه مغایر با شریعت است، حذف نماییم.
- به دلیل کمبود رهنمودهای لازم در راستای بیمه سپرده اسلامی، لازم است تا پژوهش‌هایی عمیقی درباره این مهم صورت پذیرد.
- طراحی و توسعه ابزارهای سرمایه‌گذاری مطابق با شریعت.
- کفایت و قابل‌اجرا بودن چارچوب قانونی و تنظیم‌گری برای سیستم بیمه سپرده اسلامی.
- توسعه قانون عدم ایفای تعهدات و سیاست‌گذاری مداخله‌گری و گزیر (Resolution).
 عبدالله و احمد (۲۰۱۲) در مقاله‌ای با عنوان «نظام بیمه سپرده: بیانی برای بانک‌های اسلامی مالزی» که در مجله بین‌المللی علوم اجتماعی و مطالعات انسانی به چاپ رسیده است، پس از بیان جایگاه بیمه سپرده در شبکه ایمنی مالی، به نقش این نهاد مالی در بانکداری اسلامی می‌پردازد. مقاله مزبور که دلالت‌های مخاطره اخلاقی بیمه سپرده بانک‌های اسلامی را مورد توجه قرار داده است، با روشی کمی به ارزیابی اثر مزبور در نظام بانکی اسلامی پرداخته است و به این نتیجه می‌رسد که با وجود بیمه سپرده‌ها، بانک‌های اسلامی دارای ریسک عملیاتی بسیاری بالایی می‌شوند. این پژوهش بیان می‌دارد که طراحی سیستم حق بیمه سپرده‌ها مبتنی بر ریسک، نقش مهمی در کاهش مخاطرات اخلاقی بانک‌ها دارد.
- گروه بیمه سپرده اسلامی اتحادیه بیمه‌گران سپرده (۲۰۱۴) در مقاله «بیمه پذیری سپرده‌های اسلامی و حساب‌های سرمایه‌گذاری» که با روش تحقیق توصیفی-تحلیلی صورت گرفته است. پس از بیان اهمیت وجود بیمه سپرده در بانکداری اسلامی و مالی اسلامی، به بررسی بیمه پذیری سپرده‌های اسلامی که مطابق با عقود طراحی شده‌اند، اشاره کرده است. این پژوهش در انتها به این نتیجه نائل می‌آید که می‌توان تمامی سپرده‌ها را مورد حمایت و ضمانت قرار داد. ضمانت سپرده‌ها به عنوان شخص ثالث میان سپرده‌گذاران و نهادهایی که خدمات مالی اسلامی ارائه می‌دهند، قرار خواهد داشت.

حییبور رحمان (۲۰۱۵) در مقاله «ضمانت سپرده‌های سرمایه‌گذاری در بانک‌های اسلامی: تحلیلی فقهی» که در مجله اسلام، حقوق و قضاوت به چاپ رسیده است، با روش تحقیقی مبتنی بر تحلیل‌های فقهی به بررسی ضمانت سپرده‌های سرمایه‌گذاری که مبتنی بر عقد مضاربه صورت می‌گیرد، اشاره می‌کند. وی معتقد است که بانک، در نقش مضارب، نمی‌تواند ضمانتی برای اصل و بازده ثابت داشته باشد. در نهایت پس از ارائه نظرات و مباحثات، پژوهش مزبور به این نتیجه دست می‌یابد که بانک مجاز به ضمانت سپرده‌های سرمایه‌گذاری نیست؛ مگر آنکه به صورت تبرعی یا داوطلبانه باشد. همچنین بانک می‌تواند شخص ثالثی، مانند شرکت بیمه سپرده مالزی (مورد مطالعه پژوهش) را برای چنین کارکردی ایجاد کند.

حییبور رحمان و نورمحمد عثمانی (۲۰۱۶) در مقاله‌ای با عنوان «بیمه سپرده اسلامی از منظر شریعت: مطالعه موردی مالزی و سودان» که در مجله آسیایی تحقیقات در بانکداری و مالی به چاپ رسیده است، با روش تحقیقی کیفی و مبتنی بر توصیف و تحلیل، پس از بررسی اهمیت بیمه سپرده در نظام مالی و نقش آن در شبکه ایمنی مالی، به این نتیجه دست می‌یابد که این کارکرد مهم در نظام مالی می‌تواند به وسیله شخص ثالثی که ممکن است توسط دولت یا بانک مرکزی تأسیس شود، انجام پذیرد. از منظر شریعت، تأسیس نهادی ثالث به منظور بیمه سپرده‌ها و حراست از آن، مجاز است.

یوسف ابوبکر و همکاران (۲۰۱۶) در مقاله «مفهوم بیمه سپرده: مطالعه‌ای مقایسه‌ای بین سیستم متعارف و شریعت» که در مجله کسب‌وکار و مدیریت چاپ شده است، پس از بررسی ضرورت و اهمیت بیمه سپرده‌ها در نظام بانکی، آن را از منظر اسلامی بررسی کرده است. طبق پژوهش مزبور، دولت بایستی به استقرار و پایه‌گذاری بیمه سپرده مبتنی بر سیاست شریعت که همان مصلحت عامه است، اقدام کند. آنها معتقدند که تمامی هزینه‌ها و سرمایه‌گذاری حق بیمه‌ها لازم است از منظر شرعی مطابق باشد.

کوکاتا (۲۰۱۷) در مقاله «مذهب، بیمه سپرده و پیامدهای بازار سپرده: شاهدی از بانک‌های اسلامی» که با روش تحقیقی کمی صورت گرفته است، به بررسی اثرات برنامه‌های بیمه سپرده منطبق با مذهب بر عرضه سپرده‌ها اشاره می‌کند. وی به این نتیجه نائل می‌آید که با وجود بیمه سپرده‌ها در بانک‌های اسلامی، سپرده‌گذاران بانک‌های

اسلامی، عرضه سپرده‌های (وجوه) خود را افزایش می‌دهند. همچنین پس از استقرار نظام بیمه‌گری و آگاهی نسبت به وجود آن، نظم بازار قبلی از بین می‌رود. وی معتقد است که نتایج مزبور به دلیل وجود صندوق بیمه سپرده اسلامی است که نشان‌دهنده مطابقت بیشتر نظام بانکداری اسلامی با شریعت است.

پژوهش حاضر ابعاد مختلف سازوکار ضمانت سپرده‌ها را از منظر فقه امامیه مورد بررسی قرار می‌دهد. برای این منظور، سپرده‌های مطرح در قانون عملیات بانکداری بدون ربای ایران که در سال ۱۳۶۲ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسیده است، مورد تأکید قرار می‌گیرد. تحقیق حاضر با روش تحقیق اجتهاد چندمرحله‌ای انجام می‌پذیرد که در آن، از نظرات خبرگان فقهی-مالی و در نهایت پس از مشخص شدن ابعاد چالشی سازوکار ضمانت سپرده‌ها، از مراجع معظم تقلید استفتاء صورت می‌پذیرد.

با این بیان، تفاوت پژوهش حاضر با سایر پژوهش‌ها در سه حوزه زیر است: محتوای فقهی پژوهش حاضر مبتنی بر فقه امامیه است، روش پژوهش اجتهاد چندمرحله‌ای است و نوع سپرده‌ها مبتنی بر قانون عملیات بانکداری بدون ربای ایران است. در ادامه به مبانی پژوهش اشاره می‌شود.

۱. بانکداری

کارکرد ضمانت سپرده‌ها پیوند عمیقی با بانکداری و کارکردهای آن دارد لذا شایسته است تا قبل از ورود به بحث ضمانت سپرده‌ها، به بانک و کارکردهای آن پرداخته شود.

۱-۱. ماهیت بانک

بانک با دو مشخصه تعریف می‌شود: نخست؛ بانک وجوه خود را از طریق قبول کردن سپرده، افزایش می‌دهد (طرف بدهی ترازنامه بانک). دوم؛ بانک وجوه جمع‌آوری شده را به بنگاه‌ها و افراد وام می‌دهد (طرف دارایی ترازنامه بانک) (Ball, 2012, p.10).

۱-۲. ماهیت سپرده‌ها

در بانکداری متعارف، سپرده به معنای قرار دادن مازاد وجوه در بانک است. بانک انواع سپرده‌ها را صرف وام‌دهی به متقاضیان وجوه می‌کند و در سررسیدهای مشخص، اصل و بهره‌ای را از ایشان دریافت می‌کند. بانک به عنوان یک واسطه‌گر مالی، قسمتی از بهره

تسهیلات را برای خود در نظر می‌گیرد و مابقی بهره را به سپرده‌گذاران واگذار می‌کند. چنانچه تسهیلات گیرنده نتواند تسهیلات دریافتی را در زمان‌های مشخص بازپرداخت کند، از طرف بانک مشمول جریمه خواهد شد (Ball, 2012, p.249/ Hubbard and Brein, 2012, p.280). بانک به عنوان یک نهاد مالی دارای کارکردهای مختلفی است که در ادامه بدان اشاره می‌شود.

۱-۳. کارکردها

بانک در نظام مالی و اقتصادی دارای کارکردهای مختلفی است که در ادامه این بخش، به مهم‌ترین آن اشاره می‌شود.

• واسطه‌گری

بانک نهادی مالی است و یکی از کارکردهای مهم تمامی نهادهای مالی، واسطه‌گری مالی است. این واسطه‌گری مالی در بانک به شکل غیرمستقیم اتفاق می‌افتد. به بیانی دیگر، برخلاف بازار سرمایه که صاحبان مازاد سرمایه به‌طور مستقیم اوراق بهادار خریداری می‌کنند و به تأمین مالی قسمت تقاضای سرمایه می‌پردازند، در بانکداری، صاحبان مازاد وجوه، سرمایه خود را به بانک می‌دهند و بانک با اعتبارسنجی مشتریان، وجوه مزبور را در قالب انواع تسهیلات و وام‌ها به ایشان واگذار می‌کند که شکل غیرمستقیم تأمین مالی است (Ball, 2012, p.11).

• کارکرد خلق پول

از مهم‌ترین کارکردهای بانک، کارکرد خلق پول در نظام مالی و اقتصادی است. صاحبان مازاد وجوه، وجوه مازاد خود را در نظام بانکی سپرده‌گذاری می‌کنند. بانک پس از کسر ذخیره قانونی و سپرده کردن آن نزد بانک مرکزی، مابقی وجوه را به متقاضیان وجوه، تسهیلات اعطا می‌کند. تسهیلات اعطایی مجدداً در نظام بانکی سپرده‌گذاری می‌شود و پس از کسر ذخیره قانونی، تسهیلات داده می‌شود. با ادامه این روند توسط بانک‌ها، در اقتصاد خلق یا ایجاد پول اتفاق می‌افتد (Mishkin, 2011, p.415-420). خلق یا ایجاد پول بخشی از فرآیند عرضه پول است که برای کنترل آن می‌توان از سازوکار ذخیره قانونی بهره‌مند شد. به بیان شفاف‌تر، با افزایش نرخ ذخیره قانونی، میزان خلق اعتبار یا عرضه پول در نظام اقتصادی کاهش می‌یابد و با کاهش نرخ ذخیره قانونی، پول بیشتری برای تسهیلات

دهی وجود خواهد داشت که به تبع آن میزان عرضه وجوه یا خلق اعتبار افزایش خواهد یافت (Hubbard and Brien, 2012, p.422).

• افزایش تقارن اطلاعات

بسیاری از بنگاه‌ها نمی‌توانند از طریق بازارهای اوراق بهادار به افزایش وجوه اقدام کنند. این مهم به دلیل آن است که پس‌انداز کنندگان اطلاعات کافی درباره آنها ندارند. این بنگاه‌ها عمدتاً بنگاه‌هایی کوچک و نوپا هستند. در این موارد است که بانک‌ها می‌توانند مشکلات بنگاه‌های کوچک را در تأمین مالی حل کنند. این مهم از طریق کاهش اطلاعات نامتقارن صورت می‌پذیرد. بانک‌ها از روش‌های مختلفی به کاهش اطلاعات نامتقارن کمک می‌کنند (Ball, 2012, p.210-211). جمع‌آوری اطلاعات، گرفتن وثیقه، در نظر گرفتن سرمایه وام‌گیرنده برای اعطای وام، اخذ بهره متناسب با ریسک وام‌گیرندگان (Ball, 2012, p.211-213) و پایش و تنظیم قراردادهای وام‌های فردی (Neave, 2002, p.146) روش‌هایی است که بانک‌ها برای کاهش اطلاعات نامتقارن از آن بهره‌مند می‌شوند.

تجربه بانکداری در سطح جهانی نشان می‌دهد که در بعضی شرایط بانک‌ها و نظام بانکی دچار بحران می‌شود و نظام مالی و اقتصادی را با اختلال مواجه می‌کنند. از آنجاکه این پدیده، ارتباط نزدیکی با مفهوم ضمانت یا بیمه سپرده‌ها دارد؛ لذا در ادامه به بحث بحران بانکی و نکات مربوط به آن پرداخته می‌شود.

۴-۱. بحران در بانکداری

بانک‌ها مشابه سایر کسب‌وکارها در فعالیتهای خود با مشکلاتی مواجه می‌شوند. این مهم به دلایل مختلفی رخ می‌دهد و اثرات متنوعی بر نظام مالی و اقتصادی دارد. عدم سرمایه کافی، حسابداری ضعیف، وام‌دهی زیاد، ضعف قوانین و تنظیم‌گری، حسابی شدن دارایی‌ها و فساد از جمله مواردی است که به بحران‌های بانکی در کشورهای ضعیف و پیشرفته می‌انجامد (Krugman and Wells, 2013, p.941). بحران‌های بانکی ممکن است به شکل سیستمی یا غیر سیستمی رخ دهد؛ با وقوع بحران‌های سیستمی بانکی، بخش شرکتی و مالی کشور شاهد نکول‌های فراوانی خواهد بود و نهادهای مالی و شرکت‌ها با مشکلات ایفای تعهدات مواجه می‌شوند. در نتیجه، میزان تسهیلات غیر جاری افزایش شدیدی خواهد داشت و تمامی یا بخش زیادی از سرمایه سیستم بانکی از بین می‌رود (Laeven

(p.5). and Valencia, 2008 سایر مفاهیم مرتبط با بحران‌های بانکی در ادامه اشاره می‌شود.

• پدیده هراس بانکی و هجوم بانکی

پدیده هراس و هجوم بانکی دو مفهوم است که در بحران بانکی و بی‌ثباتی نظام مالی مطرح است. از دیدگاه نظری، توقف‌های بانکی می‌تواند در نتیجه علل بنیادین مانند شوک‌های خارجی که بانک وارد می‌شود، پدید آید و یا به علت خروج سپرده‌ها که در نتیجه ترس است؛ اتفاق بیفتد. تحقیقات تجربی درباره فشارهای بانکی نشان می‌دهد که ترس‌های بانکی نه پدیده‌های تصادفی هستند و نه در ذات کارکردهای بانک‌ها یا ساختار ترازنامه‌ها وجود دارد (Calomiris, 2010, p.707). در هراس بانکی، بسیاری از سپرده‌گذاران، وجوه خود را خارج می‌کنند. این مهم به دلیل آن است که ایشان معتقدند که بانک توان ایفای تعهدات خود را ندارد یا در آستانه عدم ایفای تعهدات خود است. شیوع هجوم بانکی هزینه‌های آزار دهنده‌ای را بر دیگر بانک وارد می‌آورد و برای بنگاه‌ها نیز تهدید به شمار آید و سپرده‌های کوتاه‌مدت نقدشان را غیر نقد کند (Flannery, 2010, p.382-383).

• ورشکستگی بانکی

ورشکستگی بانک یکی از پدیده‌های مرسوم در بانکداری است. نظام حقوقی و قانونی هر کشور، ساختاری را برای تعریف این پدیده و مدیریت آن تعیین کرده است. در قانون تجارت ایران ذیل کلیات ورشکستگی آمده است: «ورشکستگی تاجر یا شرکت تجاری در نتیجه توقف از تأدیه وجوهی است که بر عهده اوست، حاصل می‌شود» (قانون تجارت، ماده ۴۱۲) در قانون پولی و بانکی مصوب سال ۱۳۵۱ کشور، ذیل انحلال بانک و ورشکستگی آن در ماده ۳۹ اشاره دارد: «در موارد زیر ممکن است بنا به پیشنهاد رئیس‌کل بانک مرکزی ایران و تأیید شورای پول و اعتبار و تصویب هیئتی مرکب از نخست وزیر، وزیر دارایی، وزیر اقتصاد، وزیر دادگستری و اداره امور بانک به عهده بانک مرکزی ایران واگذار شود یا ترتیب دیگری برای اداره بانک داده شود یا اجازه تأسیس بانک لغو شود».

مورد «ه» ماده ۳۹ اشاره دارد که: «در صورتی که قدرت پرداخت بانکی به خطر افتد یا سلب شود» (قانون پولی و بانکی کشور، ۱۳۵۱).

با ورشکسته شدن بانک و ورود به فرآیند انحلال (فروش دارایی‌ها)، حجم زیادی از دارایی‌ها برای فروش عرضه می‌شود و این عرضه سنگین به کاهش قیمت‌ها و ارزش دارایی‌ها خواهد انجامید و یا آنها را منجمد می‌کند. این پدیده می‌تواند به ورشکستگی سایر کسب‌وکارها - اعم از بانکداری - بینجامد که خود به بی‌ثباتی مالی دامن خواهد زد. به منظور جلوگیری از وقوع پدیده‌های مزبور و از آنجا که اثر ورشکستگی بانک بر نظام مالی و اقتصادی بسیار سنگین‌بارتر از سایر کسب‌وکارهاست، متخصصین مالی و اقتصادی دو مرحله را قبل از ورشکستگی پیشنهاد داده‌اند که در قوانین کشورهای اروپایی و ایالات متحده آمریکا مورد توجه قرار گرفته است. این دو مرحله عبارت‌اند از مرحله احیا (Recovery) و گزیر.

در ادامه درباره این دو مرحله نکاتی اشاره خواهد شد.

• گزیر

بخش مهمی از بحران‌های مالی معاصر ناشی از ریسک پذیری افراطی نهادهای مالی است که به اصطلاح دارای اهمیت سیستمی هستند. مدیران این دسته از نهادهای مالی می‌دانند که در صورت مواجهه با خطر ناتوانی مالی و توقف از تأدیه دیون، مقامات مسئول در دولت و بانک مرکزی برای جلوگیری از شیوع بحران و حفظ ثبات مالی و اقتصادی با تزریق منابع عمومی در قالب نقدینگی و سرمایه از سقوط آنها جلوگیری خواهند کرد. بحران مالی اخیر به خوبی صحت تحلیل فوق را تأیید کرد و نشان داد که بسیاری از نهادهای مالی بزرگ‌تر از آن هستند که سقوط کنند (طالبی و شریف‌زاده، ۱۳۹۴).

در فرآیند گزیر، قبل از آنکه سرمایه بانک از بین برود، بانک متوقف می‌شود و با سازوکارهایی از وقوع بحران‌های بانکی و مالی جلوگیری می‌کنند.

اصلی‌ترین ابزار مورد استفاده در طرح‌های گزیر عبارت‌اند از: نقد کردن اموال، خرید، تقبل مسئولیت تعهدات و ادغام، بانک انتقالی، امدادسانی به بانک فعال و انجام اقدامات اصلاحی فوری (یوسفی دیندارلو، ۱۳۹۴، ص ۱۴).

• احیا

مفهوم مرتبط دیگر که مکمل برنامه گزیر است، مفهوم «احیا» بانک‌هایی است که دچار مشکل شده‌اند. پس از بحران مالی سال‌های ۲۰۰۷ تا ۲۰۰۹، چارچوب گزیر، بانک‌ها را ملزم کرد تا برنامه‌های احیایی را تهیه کنند که در آن معیارهایی تنظیم شده باشد که بتوان در زمانی که بانک دچار زوال شرایط مالی شده است، به اجرا درآورد. اجرای معیارهای مزبور می‌تواند بانک‌ها را مانا کند و به شرایط عادی کسب‌وکار هدایت کند (World bank group, 2017, p.10).

۲. ثبات مالی

وقوع بحران‌های مالی در دهه‌های گذشته سبب شده است تا دانشمندان و محققان به بررسی بیشتر ثبات مالی و مؤلفه‌های آن بپردازند. در این میان تعاریف متعددی درباره ثبات مالی بیان شده است؛ به عنوان نمونه، ثبات مالی را به کارکرد روان نهادها و بازارهایی که نظام مالی را تشکیل می‌دهند (Crockett, 1997). همچنین ثبات مالی را توانایی نظام مالی در انجام امور زیر در نظر گرفته‌اند:

۱. تسهیل در تخصیص مناسب منابع اقتصادی و کارایی فرآیندهای دیگر اقتصادی؛

۲. ارزیابی، قیمت‌گذاری، تخصیص و مدیریت ریسک‌های مالی؛

۳. حفظ توانایی برای انجام وظایف مزبور از طریق مکانیسم‌های خود اصلاحی (Schinasi, 2004).

۳. ارکان شبکه ثبات مالی

شبکه ثبات مالی دارای ارکان متعددی است که در تعامل با یکدیگر، ثبات مالی را برای نظام مالی و اقتصادی به ارمغان می‌آورند. شبکه ثبات مالی از ارکان زیر تشکیل شده است: نظارت، آخرین قرض دهنده، مقررات احتیاطی، گزیر، ضمانت و بیمه سپرده‌ها (Pruski, Schich, 2008, p.4/ 2012, p.5).

۴. ضمانت (بیمه) سپرده‌ها

آمریکا اولین سازوکار مستقل و تخصصی بیمه سپرده‌ها را در ادبیات مالی معرفی و عملیاتی کرد. بخش ۱۲ب (قانون بانکداری ۱۹۳۳) قانون فدرال رزرو، شرکت بیمه سپرده فدرال را ایجاد کرد (Federal deposit insurance corporation, 1998, p.27). طبق قانون بانکداری مصوب ۱۹۳۳ شرکت بیمه سپرده فدرال بستری فراهم می‌کند تا بهره‌گیری از دارایی‌های بانک به شکل ایمن‌تر و مؤثرتر صورت پذیرد و کنترل بین بانکی را تنظیم کند و برای جلوگیری از انحراف وجوه به سمت فعالیت‌های سوداگرانه و دیگر اهداف ایجاد شده است (FDIC Annual report, 1934, p.4).

در ضمانت یا بیمه سپرده‌های متعارف، اصل و سود سپرده‌های بانک یا موسسه اعتباری متوقف توسط صندوق ضمانت - بیمه - سپرده‌ها برای سپرده‌گذاران ضمانت می‌شود.

۵. عقد ضمان

در ضمانت سپرده‌ها از عقد ضمان استفاده می‌شود. به منظور بررسی موضوع پژوهش لازم است تا عقد ضمان مورد توجه قرار گیرد. در ادامه مهم‌ترین مباحث آن ارائه می‌گردد.

۵-۱. معنای ضمان

برای معنای لغوی واژه «ضمان» تعابیر مختلفی وجود دارد. فرهنگ‌های لغات فارسی ذیل واژه «ضمان» معانی زیر را بیان کرده‌اند: قبول کردن، پذیرفتن (فرهنگ فارسی معین و عمید)، التزام اینکه هرگاه چیزی از میان رفت مثل یا قیمت آن را بدهند، حمایت، ضامن (فرهنگ فارسی عمید)؛ اما در مجموع می‌توان معنای لغوی واژه «ضمان» را عهده‌دار شدن و پذیرفتن در نظر گرفت.

در دلالت لغوی، معنای واژه ضمان به برعهده‌گیری تعهدات اشاره دارد و می‌توان بدان استناد جست. در حالت کلی دو بیان برای «ضمان» وجود دارد.

۱. ضمان به معنای ضم ذمه است (ضمیمه شدن ضامن به مضمون عنه در تعهدات

مضمون عنه در قبال مضمون له).

۲. ضمان به معنای نقل ذمه است (انتقال ذمه از مضمون عنه به ضامن).

در این باره میان فقها اختلاف وجود دارد. فقهای شیعه مانند صاحب جواهر می‌فرمایند که «ضمان در نزد ما فقهای شیعه مشتق از ضمن است چراکه ذمه را از شخص مدیون به شخص دیگری منتقل می‌کند و «نون» در آن اصلی است و جزء واژه ضمان است» (نجفی، [بی‌تا]، ج ۲۶، ص ۱۱۳). همین مطلب را صاحب مستمسک عروه به بیانی دیگر ارائه کرده است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۳، ص ۲۴۴). طبق قانون مدنی، اصل در عقد ضمان نقل ذمه به ذمه است (ماده ۶۹۸).

علمای عامه مانند ابن‌قدامه معتقدند که ضمان مشتق از ضم است و لذا ضمان به دو ذمه ضمیمه می‌شود و ذمه هر دو اشتغال می‌یابد (المقدسی، ۱۳۸۸ق، ج ۴، ص ۴۰۹)؛ لذا نون در ضمان زائد است و جزء حروف اصلی واژه «ضمان» نیست.

آیت‌الله مکارم شیرازی از فقهای معاصر شیعی معتقدند که می‌توان این دو نظریه را جمع کرد. از نظر ایشان ضمان را نمی‌شود به نقل یا ضم ذمه به ذمه محدود کرد (مکارم شیرازی، ۱۳۹۵)؛ لذا از نظر ایشان، ضمان را می‌توان در هر دو معنا به کار برد و محدودیتی برای آن در نظر نگرفت.

۲-۵. ارکان عقد ضمان

در عقد ضمان لازم است تا عناصر مختلفی را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهیم که در ادامه بدان اشاره می‌شود (موسویان و بهاری قراملکی، ۱۳۹۱، ص ۴۱۸-۴۲۴).

• ایجاب و قبول

ایجاب و قبول یکی از ارکان مهم هر عقدی است. هر نوع رفتاری که کاشف از قصد و رضایت طرفین قرارداد نسبت به مفاد آن باشد، به عنوان ایجاب و قبول در قرارداد ضمان صحیح است؛ بنابراین ضامن برای تحقق ایجاب لازم نیست لفظ خاصی را بر زبان جاری سازد بلکه با امضای ضمانت‌نامه‌ای که توسط خود او یا هر شخص دیگری (حقیقی یا حقوقی) تنظیم شده، ایجاب واقع می‌شود؛ اما درباره قبول که وظیفه طلبکار است، بین فقها اختلاف است. برخی از ایشان قبول را در آن لازم می‌دانند و گروهی نیز تنها رضایت به ضمان را کافی دانسته و قبول را که یک رفتار زائد بر رضایت بوده و کاشف از رضایت هست در تحقق قرارداد معتبر نمی‌دانند (موسویان و بهاری قراملکی، ۱۳۹۱، ص ۴۱۸). طبق

قانون مدنی، در ضمان رضای مدیون اصلی (مضمون عنه) شرط نیست (قانون مدنی، ماده ۶۸۵).

• ذی نفعان قرارداد

قرارداد عقد ضمان دارای سه شخصیت است.

۱. **ضامن:** ضامن کسی است که تعهدات را می‌پذیرد. لازم است که ضامن بالغ باشد و ممنوع از تصرف نباشد و لذا کودک و مجنون حتی با اذن ولی خود نمی‌تواند ضامن باشد (نجفی، [بی تا]، ج ۲۶، ص ۱۱۵).
۲. **مضمون له:** مضمون له همان طلبکار است. طرفین قرارداد ضمان در حقیقت ضامن و مضمون له است و بدهکار در ایجاد آن نقشی ندارد (موسویان و بهاری قراملکی، ۱۳۹۱، ص ۴۱۹).
۳. **مضمون عنه:** بدهکاری که بدهی او ضمانت می‌شود را «مضمون عنه» می‌نامند (همان). در ضمان، رضای مدیون اصلی شرط نیست (قانون مدنی، ماده ۶۸۵).

• موضوع ضمانت

منظور از موضوع ضمانت، طلبی است که ضامن، پرداخت آن را به عهده گرفته است. موضوع ضمانت شرایطی دارد که در صورت اجتماع آنها قرارداد ضمانت صحیح خواهد بود و چنانچه یکی از آنها منتفی گردد، ضمانت نیز درست نمی‌شود. شرایط موضوع ضمانت عبارت‌اند از: مالیت داشته باشد، بر ذمه بدهکار ثابت باشد، مشخص و متمایز باشد (موسوی الخمینی، ۱۴۱۶ق، ج ۲، ص ۲۲ نقل از موسویان و بهاری قراملکی، ۱۳۹۱، ص ۴۲۰).

۶. ضمانت در سپرده‌های قانون عملیات بانکداری بدون ربا

طبق قانون عملیات بانکداری بدون ربا، روابط میان سپرده‌گذار و بانک به سه صورت بیان شده است (ر.ک به قانون عملیات بانکداری بدون ربا فصل تجهیز منابع):

۱. در سپرده‌های جاری و پس‌انداز که رابطه بانک و سپرده‌گذار رابطه مقترض (بانک) و مقرض (سپرده‌گذار) است. به بیانی دیگر، رابطه میان ایشان، رابطه قرض الحسنه است و بانک در برابر سپرده‌گذاران، بدهکار است.

۲. در سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار که میزان سپرده‌ها رابطه سپرده‌گذار و بانک یا موسسه اعتباری وکالت-شراکت است. در ادامه ضمانت تک تک سپرده‌ها با توجه به روابط حقوقی بانک با مشتری بیان می‌شود.

۱-۶. ضمانت در سپرده‌های جاری و پس‌انداز

در سپرده‌های جاری و پس‌انداز، از آنجاکه رابطه بانک با سپرده‌گذاران قرض‌الحسنه است و بدهی بانک بر ذمه آن استقرار یافته است، بانک که مضمون عنه است، می‌تواند (جواز فقهی) سپرده‌های جاری و پس‌انداز را نزد شخص ثالث؛ به عنوان نمونه صندوق ضمانت سپرده‌ها، ضمانت کند. آنچه مورد ضمانت واقع می‌شود، اصل سپرده‌هاست چراکه فرع آن، ربا محسوب می‌شود و نمی‌تواند مورد ضمانت واقع شود.

طبق ماده ۴ قانون عملیات بانکداری بدون ربا، بانک‌ها ملکف به بازپرداخت اصل سپرده‌های قرض‌الحسنه هستند.

۲-۶. ضمانت در سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار

طبق قانون عملیات بانکداری بدون ربا، بانک با بهره‌گیری از منابع مالی خود و ترکیب با سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار به اعطای تسهیلات مبادله‌ای و مشارکتی اقدام می‌کند. در این حالت، رابطه بانک شراکت-وکالت است؛ به این معنی که بانک با ترکیب منابع خود با سپرده‌ها، شریک ایشان می‌شود و سپس (مشابه حالت قبل) به وکالت از طرف ایشان، منابع مشترک را در تسهیلات مبادله‌ای یا مشارکتی به مصرف می‌رساند.

خلاصه بحث ضمان و بیمه در سپرده‌های مبتنی بر قانون عملیات بانکداری بدون ربا در جدول زیر بیان شده است.

جدول ۱: ضمانت و بیمه سپرده‌های قانون عملیات بانکداری بدون ربا

ردیف	نوع سپرده	رابطه سپرده‌گذار و بانک	ضمانت سپرده
۱	جاری	قرض الحسنه	اصل سپرده‌ها
۲	پس‌انداز	قرض الحسنه	اصل سپرده‌ها
۳	سرمایه‌گذاری کوتاه‌مدت	وکالت - شراکت	اصل سپرده‌ها
۴	سرمایه‌گذاری بلندمدت	وکالت - شراکت	اصل سپرده‌ها

منبع: پژوهش.

در تحقیق حاضر، ۱۱ نفر از خبرگان فقهی - مالی که به پرسشنامه پاسخ دادند که جدول زیر میزان تطابق با نظر محقق را نشان می‌دهد.

جدول ۲: نظر خبرگان فقهی - مالی در مواجهه با آرای محقق

شماره پرسش	موافق نظر پژوهشگر	مخالف نظر پژوهشگر
۱	٪۸۲	٪۱۸
۲	٪۸۲	٪۱۸
۳	٪۱۰۰	٪۰
۴	٪۸۲	٪۱۸
۵	٪۸۲	٪۱۸
۶	٪۹۰	٪۱۰

مطابق با جدول، نظر خبرگان فقهی - مالی در خصوص سازوکار ضمانت سپرده‌ها به

شرح زیر است:

۱. سازوکار ضمانت سپرده‌ها را می‌توان ذیل عقود ضمان و بیمه و یا عقدی مستقل تعریف کرد.
۲. از منظر شرعی، حق عضویت‌های پرداختی به صندوق ضمانت سپرده‌ها می‌تواند به صورت ثابت یا متغیر (مبتنی بر ریسک) اخذ گردد.
۳. چنانچه صندوق ضمانت سپرده‌ها وجوه مورد سرمایه‌گذاری را ذیل عقود معینه فقهی به کار ببرند، لازم است تا اقتضانات خصوصی قراردادها رعایت گردد.

چنانچه وجوه مزبور ذیل عقود معینه فقهیه به مصرف نرسد، لازم است تا ضوابط عمومی قراردادها رعایت گردد.

۴. ماهیت جذب زیان سپرده‌گذاران می‌تواند ذیل عقود ضمان یا بیمه باشد. همچنین می‌تواند تعهد در عقد مستقل باشد.

۵. بانک یا موسسه اعتباری می‌تواند اصل سپرده‌های قرض‌الحسنه را نزد صندوق ضمانت سپرده‌ها، ضمانت کند تا در زمان توقف آن، به سپرده‌گذاران مزبور بازگرداند.

۶. بانک یا موسسه اعتباری می‌تواند اصل سپرده‌های سرمایه‌گذاری بلندمدت را نزد صندوق ضمانت سپرده‌ها تضمین کند تا در زمان توقف آن، به سپرده‌گذاران پرداخت گردد. سود سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار را نمی‌توان تعهد کرد.

پس از طی مراحل روش پژوهش، در مرحله آخر استفتای نهایی از مراجع تقلید صورت پذیرفت. برای هرکدام از مراجع، موضوع شناسی کاملی در زمینه ضمانت سپرده‌ها انجام شد و فرضیه‌های نهایی شده محققان در مراحل قبل به همراه سؤال ذیل ارسال شده است. لازم به ذکر است برای نمایندگان دفاتر ایشان نیز به‌طور شفاهی موضوع تبیین شده است.

متن استفتا:

محضر مبارک حضرت آیت‌الله العظمی ... (حفظه الله تعالی)

با اهداء تحیات وافره به عرض حضرت عالی می‌رساند که:

«به منظور ایجاد ثبات مالی و اطمینان دهی سپرده‌گذاران بانک‌ها و مؤسسات اعتباری، سازوکار ضمانت سپرده‌ها در کشورهای مختلف جهان مورد استفاده قرار می‌گیرد. صندوق ضمانت سپرده‌ها از نهادهای عضو خود که همان بانک‌ها و مؤسسات اعتباری هستند، وجوهی را تحت عنوان حق عضویت مبتنی بر میزان سپرده‌های مشمول ضمانت، دریافت می‌کند که به مالکیت صندوق درمی‌آید. صندوق با وجوه مزبور به سرمایه‌گذاری در اوراق بهادار دولتی اقدام می‌کند و با مجموع عایدی آن و حق عضویت‌ها، زمانی که بانک یا موسسه اعتباری عضو، متوقف یا ورشکسته می‌گردد؛ در هرم غرما به‌جای سپرده‌گذاران تا

سقف مشخصی جذب زیان می‌کند. بدین ترتیب سپرده‌گذاران از خسارات فعالیت‌های بانکداری مصون می‌مانند و از این طریق ثبات مالی حفظ می‌گردد.

در کشور مطابق با قانون پنجم توسعه، صندوق ضمانت سپرده‌ها تأسیس و در حال فعالیت است. با توجه به ضرورت رعایت اقتضائات شرعیه این سازوکار مهم در نظام مالی و اقتصادی، مستدعی است نظرات خود را درباره پرسش‌های زیر بیان فرمایید:

۱. ماهیت این سازوکار مبتنی بر کدام عقد است؟ و آیا می‌تواند عقدی مستحدثه و مستقل باشد؟

۲. در زمانی که بانک یا موسسه اعتباری ورشکسته می‌شود، آیا صندوق ضمانت سپرده‌ها می‌تواند اصل سپرده‌های قرض‌الحسنه‌ها را به سپرده‌گذاران بازگرداند؟

۳. در زمانی که بانک یا موسسه اعتباری ورشکسته می‌شود، آیا صندوق ضمانت سپرده‌ها می‌تواند اصل سپرده‌هایی که مبتنی بر رابطه مشارکت با سپرده‌گذاران استوار است را به سپرده‌گذاران بازگرداند (طبق قانون عملیات بانکداری بدون ربا، بانک یا موسسه اعتباری می‌تواند اصل سپرده‌ها را تعهد کند)؟ در مورد سود سپرده‌ها چه طور؟

۴. آیا صندوق می‌تواند از هرکدام از اعضای خود (بانک‌ها و مؤسسات اعتباری) که دارای سطوح مختلف ریسک و مخاطره هستند، حق عضویت ثابت دریافت کند یا شرعاً لازم است تا حق عضویت‌های متغیر و مبتنی بر ریسک نهادهای عضو باشد؟

با احترام و التماس دعا

پاسخ استفتا محقق از حضرات آیات و مراجع عظام به شرح ذیل است.

۱. حضرت آیت‌الله العظمی *خامنه‌ای* به شرح زیر بیان داشتند:

«به‌طورکلی عملیات بانکی، اگر بر اساس قوانین مصوب مجلس شورای اسلامی و مورد تأیید شورای محترم نگهبان، انجام شود، بی‌اشکال است؛ و نسبت به غیر بانک‌ها هم اگر در قالب یکی از عقود صحیح شرعی باشد، اشکال ندارد (پاسخ به شماره استفتا GIYIgdIPQc)».

از نظر حضرت آیت‌الله العظمی *خامنه‌ای*، چنانچه این سازوکار مطابق با مصوبات نهادهای قانون‌گذار در جمهوری اسلامی تدوین شده باشد و تأیید شورای محترم نگهبان به

عنوان رکنی در نظام که ابعاد فقهی و شرعی مسائل و پدیده‌ها را مورد بررسی قرار می‌دهد، داشته باشد، سازوکاری شرعی و قابل استفاده است.

در پاسخ معظم له دو نکته موجود است:

- قانون برنامه پنجم توسعه اجمالاً ضمانت سپرده‌ها را بیان کرده است و به تفصیل مشابه کار محقق، بیان نشده است؛ لذا ممکن است برخی ابعاد شرعی این پدیده با اشکال مواجه باشد. آنچه مجلس و شورای نگهبان تائید کرده است، کلیت این سازوکار است.

- پاسخ تفصیلی پرسش‌های چهارگانه که در استفتا مطرح شد، به دست نیامد و لذا تحلیلی بر پاسخ معظم له نمی‌توان داشت و نمی‌توان از نظرات ایشان در تجزیه و تحلیل پژوهش بهره‌مند شد.

۲. حضرت آیت‌الله العظمی مکارم شیرازی به تفکیک هر چهار سؤال، چهار پاسخ بیان کردند (استفتا با کد رهگیری ۹۷۰۶۰۷۰۰۸۳):

۱. یک نوع قرارداد و تعهد متقابل است و اشکالی ندارد.

۲. در صورتی که چنین اختیاری داشته باشد، اشکال ندارد.

۳. در صورتی که ضمانت به‌طور دقیق مشخص باشد و واسط آن از سوی طرفین معین گردد مانعی ندارد.

۴. تابع قراردادی است که دارند منتهی قرارداد باید در آن ابهام و اجمالی نباشد.

از نظر حضرت آیت‌الله العظمی مکارم شیرازی ماهیت سازوکار ضمانت سپرده‌ها یک تعهد و قرارداد متقابل است که از لحاظ شرعی ایرادی ندارد. به نظر می‌رسد ایشان معتقدند که سازوکار مزبور، عقدی مستقل است که شرعی است. ضمانت سپرده‌های قرض‌الحسنه را شرعی می‌دانند و علی‌الظاهر در مورد اصل و سود سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار، شرعی دانسته‌اند.

حق عضویت‌های ثابت و متغیر را تابع قرارداد فی‌مابین صندوق و نهادهای عضو دانسته‌اند؛ با این شرط که ابهامی در آن وجود نداشته باشد. نکته‌ای که وجود دارد آن است که در الگوهای ضمانت سپرده‌ها در کشورهای اسلامی و غیر اسلامی قراردادی مشخص،

میان صندوق ضمانت سپرده‌ها و نهادهای عضو وجود ندارد و آنچه میان آن دو وجود دارد، قانونی است که توسط حاکمیت رابطه میان ایشان را مشخص می‌کند. طبق آنچه ایشان فرموده‌اند، حق عضویت‌های ثابت و متغیر هر دو صحیح و شرعی است.

۳. حضرت آیت‌الله العظمی وحید خراسانی در پاسخ به چهار پرسش محقق به ترتیب مطالب زیر را بیان داشتند (مصاحبه شفاهی محقق با نماینده ایشان در قم آقای حجه الاسلام و المسلمین صادقی):

۱. از نظر معظم له چنانچه قرارداد ذیل عقد بیمه تعریف گردد، به دلیل آنکه تمامی روابط در بانک مبتنی بر قرض است و این بیمه کردن مصداق شرط زیاده است، از مصادیق ربا به شمار می‌رود. اگرچه شرط بیمه کردن توسط سپرده‌گذار انجام نگیرد و توسط شخص ثالثی مانند نهاد ضمانت سپرده‌ها انجام پذیرد. از نظر معظم له، این سازوکار را می‌توان ذیل عقد ضمان تعریف کرد که با این فرض، رابطه‌ای شرعی خواهد بود.

۲. می‌تواند ضمانت شود.

۳. به نظر معظم له تمامی روابط در بانکداری مبتنی بر عقد قرض است و آنچه عمل می‌شود با آنچه در قانون آمده است متفاوت است. باین حال، یکی از طرفین قراردادهای مشارکتی می‌تواند اصل سرمایه را برای طرف دیگر ضمانت کند اما تضمین سود آن اشکال دارد.

۴. ایرادی ندارد.

۴. حضرت آیت‌الله العظمی صافی گلپایگانی فرمودند:

۱. طرفین می‌توانند ضمن عقد صلح، شرط تعهد پرداخت سپرده را در شرایط خاص بنمایند.

۲. تابع نوع تعهد است.

۳. صندوق ضمانت، تعهد پرداخت را در همین صورت ورشکستگی بر عهده می‌گیرد و در غیر این صورت وظیفه‌ای ندارد.

۴. تابع قرارداد دو طرفه است و یکسان یا متفاوت بودن حق عضویت موکول به رضایت طرفین است؛ و الله العالم.

از نظر معظم له سازوکار ضمانت سپرده‌ها ذیل عقد صلح قابل بیان است. از نظر ایشان، تعهد اصل سپرده‌های قرض‌الحسنه و اصل و سود سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار، مانعی ندارد. همچنین حق عضویت‌های ثابت و متغیر که صندوق ضمانت سپرده‌ها دریافت می‌کند، از نظر شرعی صحیح و شرعی است.

۵. حضرت آیت‌الله العظمی هاشمی شاهرودی فرمودند (کد ره‌گیری استفتاء:

:b9fbfbf966)

۱. سازوکار مذکور یک نوع بیمه است که عقد مستقل است.

۲. نه فقط می‌تواند بلکه واجب است اصل سپرده‌های قرض‌الحسنه را به سپرده‌گذاران بازگرداند.

۳. سؤال مبهم است.

۴. بستگی به توافق صندوق با آنان دارد.

از نظر معظم له سازوکار ضمانت سپرده‌ها، ذیل عقد بیمه است. از نظر ایشان، بیمه عقدی مستقل است. فقط اصل سپرده‌های قرض‌الحسنه را لازم است تا به سپرده‌گذاران بازگرداند. معظم له، استفتا درباره بیمه سپرده‌های بلندمدت و سود آن را مبهم دانسته‌اند و جوابی برای آن بیان نکردند. همچنین از نظر ایشان؛ حق عضویت‌های ثابت و متغیر که صندوق ضمانت سپرده‌ها دریافت می‌کند، از نظر شرعی صحیح و شرعی است.

۶. حضرت آیت‌الله العظمی شبیری زنجانی فرمودند: (استفتاء شماره ۵۷۴۳۸)

۱. می‌تواند بر اساس بیمه باشد.

۲. منعی ندارد.

۳. مانعی ندارد.

۴. اگر به حيله ربا منجر نشود، مانعی ندارد.

از نظر معظم له، سازوکار ضمانت سپرده‌ها مبتنی بر عقد بیمه استوار است. از نظر ایشان، بیمه کردن اصل سپرده‌های قرض‌الحسنه و اصل و سود سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار، مانعی ندارد. همچنین حق عضویت‌های ثابت و متغیر که صندوق ضمانت

سپرده‌ها دریافت می‌کند، چنانچه حيله ربا نداشته باشد، از نظر شرعی صحیح و شرعی است.

۷. حضرت آیت‌الله العظمی علوی گرگانی فرمودند:

۱. این نوع عقد می‌تواند در قالب عقد هبه معوضه باشد و عقد مستقل نیست.
 ۲. شرعاً طبق مفاد ضمانت‌نامه می‌تواند اصل سپرده را به مالکیت آن سپرده‌ها بازگرداند.
 ۳. بر طبق مفاد ضمانت‌نامه، در قالب عقد هبه معوضه می‌توان اصل سپرده‌های مذکور را با سود آن بر اساس مبلغ ضمانت به مالکین سپرده‌ها بازگرداند.
 ۴. بر اساس مفاد توافق‌نامه عملی می‌شود و حق عضویت می‌تواند ثابت یا متغیر باشد.
- طبق نظر معظم له، سازوکار ضمانت سپرده‌ها ذیل عقد هبه معوضه قرار دارد و عقدی مستقل نیست. همچنین از نظر ایشان، تضمین اصل سپرده‌های قرض‌الحسنه و سرمایه‌گذاری بلندمدت و سود محقق شده سپرده‌های بلندمدت را می‌توان تضمین کرد.
- از نظر معظم له، حق عضویت‌های ثابت و متغیر هر دو، صحیح و شرعی است.
۸. حضرت آیت‌الله العظمی گرامی فرمودند:

۱. عقد مستقل است، تطبیق بر عقد ضمان مشکل است.
 ۲. تابع قرارداد است اگر قرض‌الحسنه را هم شامل شود در متن قرار، می‌تواند.
 ۳. اصل سپرده و سود هم تابع قرار است.
 ۴. این هم تابع قرار و شمول آن است که در متن قرار چه چیزهایی را شامل شده است.
- از نظر معظم له؛ سازوکار ضمانت سپرده‌ها عقدی مستقل است؛ لذا ضوابط اختصاصی قراردادها شامل آن نمی‌شود. از نظر ایشان، نهاد ضمانت سپرده‌ها می‌تواند اصل سپرده‌های قرض‌الحسنه و سرمایه‌گذاری مدت‌دار و سود محقق شده آن را تعهد کند و هر دو نوع حق عضویت صحیح است.

جدول ۳: نظر مراجع تقلید درباره استفتائات محقق

ردیف	مرجع تقلید	پاسخ سؤال ۱	پاسخ سؤال ۲	پاسخ سؤال ۳	پاسخ سؤال ۴
۱	آیت الله خامنه‌ای	تائید مجلس و شورای نگهبان را داشته باشد، شرعی است.	تائید مجلس و شورای نگهبان را داشته باشد، شرعی است.	تائید مجلس و شورای نگهبان را داشته باشد، شرعی است.	تائید مجلس و شورای نگهبان را داشته باشد، شرعی است.
۲	آیت الله مکارم شیرازی	عقد مستقل	عقد مستقل	تعهد بازپرداخت اصل و سود تحقق شده شرعی است.	هر دو نوع حق عضویت شرعی است.
۳	آیت الله وحید خراسانی	عقد ضمان	عقد ضمان	فقط اصل سپرده‌ها	هر دو نوع حق عضویت شرعی است.
۴	آیت الله صافی گلپایگانی	عقد صلح	عقد صلح	اصل و سود محقق شده را می‌تواند بیمه کند.	هر دو نوع حق عضویت شرعی است.
۵	آیت الله هاشمی شاهرودی	عقد بیمه	عقد بیمه	میهم است.	هر دو نوع حق عضویت شرعی است.
۶	آیت الله شبیری زنجانی	عقد بیمه	عقد بیمه	اصل و سود محقق شده را می‌تواند بیمه کند.	هر دو نوع حق عضویت شرعی است.
۷	آیت الله علوی گرگانی	هبه معوضه	هبه معوضه	اصل و سود محقق شده را می‌تواند بازگرداند.	هر دو نوع حق عضویت شرعی است.
۸	آیت الله گرامی	عقد مستقل است. عقد ضمان بعید است.	عقد مستقل است. عقد ضمان بعید است.	اصل و سود محقق شده را می‌تواند تعهد کند.	هر دو نوع حق عضویت شرعی است.

۱۶۱

فصلنامه علمی اقتصاد اسلامی / مقاله علمی پژوهشی / اقتضائات شرعی ضمانت ...

منبع: نتایج پژوهش.

جمع بندی و نتیجه گیری

در پژوهش حاضر که با بهره‌گیری از روش تحقیق اجتهاد چندمرحله‌ای انجام شد؛ پس از بررسی ادبیات موضوع و پیشینه پژوهش، ابعاد شرعی سازوکار ضمانت سپرده‌ها را مورد

بررسی قرار داد. برای این منظور نظرات محقق در معرض دیدگاه فقهی - مالی خبرگان قرار گرفت. دیدگاه فقهی محقق از نظر خبرگان تأیید شد و در مواردی که مخالف نظر محقق وجود داشت و یا میان خبرگان اختلاف بود؛ به همراه ادله و توضیحات مفصل برای استفتا از مراجع معظم تقلید ارسال شد.

نظرات مراجع معظم تقلید درباره استفتا نخست محقق به شرح زیر است:
جدول ۴: فراوانی پاسخ مراجع معظم تقلید به استفتا نخست محقق

ردیف	عقد	تعداد مراجع	درصد مراجع
۱	عقد مستقل	۲	۲۵
۲	عقد ضمان	۱	۱۲,۵
۳	عقد بیمه	۳	۳۷,۵
۴	عقد صلح	۱	۱۲,۵
۵	هبه معوضه	۱	۱۲,۵

با توجه به جدول بالا، اکثر مراجع معظم تقلید (حدود شصت درصد) سازوکار ضمانت سپرده‌ها را «عقدی مستقل» یا «عقد بیمه» در نظر گرفته‌اند.

همچنین با عنایت به جدول پنج که خلاصه نظر مراجع تقلید را بیان می‌کند، به گزاره‌های زیر دست یافت:

۱. تمامی مراجع تقلید پاسخ‌دهنده به استفتاء معتقدند که می‌توان در زمان توقف بانک یا موسسه اعتباری، اصل سپرده‌های قرض الحسنه را برای سپرده‌گذاران تعهد کرد.
۲. تمامی مراجع تقلید پاسخ‌دهنده به استفتاء معتقدند می‌توان در زمان توقف بانک یا موسسه اعتباری، اصل سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار و سودهای محقق شده را برای سپرده‌گذاران تعهد کرد.
۳. تمامی مراجع تقلید پاسخ‌دهنده به استفتاء معتقدند که حق عضویت‌های پرداختی به صندوق ضمانت سپرده‌ها می‌تواند ثابت یا متغیر باشد و هر دو نوع آن، شرعی و صحیح است.

منابع و مأخذ

۱. آیین‌نامه فصل دوم قانون عملیات بانکداری بدون ربا.
۲. طالبی، محمد و محمدجواد شریف‌زاده؛ «تهیه برنامه گزرد (Resolution Plan): روشی نو در مدیریت ریسک سیستمی در نظام مالی»؛ دومین همایش مدیریت ریسک و مهندسی مالی، ۱۳۹۴.
۳. طباطبایی حکیم، سیدمحسن؛ مستمسک العروة الوثقی، ج ۱۳، قم: دارالتفسیر، چ ۱، ۱۳۷۴.
۴. طباطبایی یزدی، سیدمحمدکاظم؛ العروة الوثقی؛ ج ۲، قم: منشورات دارالتفسیر، چ ۱، ۱۴۲۸ق.
۵. فرهنگ فارسی عمید.
۶. فرهنگ فارسی معین.
۷. قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه.
۸. قانون پولی و بانکی کشور سال ۵۱.
۹. قانون تجارت.
۱۰. قانون عملیات بانکداری بدون ربا.
۱۱. قانون محاسبات عمومی کشوری.
۱۲. قانون مدنی.
۱۳. مادورا، جف؛ بازارها و نهادهای مالی؛ ترجمه ابراهیم عباسی و علی آدوسی؛ تهران: انتشارات بورس، ۱۳۸۸.
۱۴. محقق حلی، نجم‌الدین جعفر بن حسن؛ شرائع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام، قم: موسسه المعارف الاسلامیه، ج ۲، چ ۱، ۱۴۱۵ق.
۱۵. المقدسی، ابو محمد موفق‌الدین؛ المغنی لابن قدامة؛ قاهره: مکتبه القاهره، ۱۳۸۸ق.
۱۶. موسوی خمینی، سیدروح‌الله؛ تحریر الوسیله؛ قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ج ۱، چ ۵، ۱۴۱۶ق.
۱۷. _____؛ تحریر الوسیله؛ ج ۲، چ ۵، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۶ق.

۱۸. موسویان، سیدعباس و حسن بهاری قراملکی؛ مبانی فقهی بازار پول و سرمایه؛ تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق علیه السلام، چ ۱، ۱۳۹۱.
۱۹. موسویان، سیدعباس و رسول خوانساری؛ «اجتهاد چندمرحله‌ای روش پژوهش استنباط مسائل فقه اقتصادی»؛ فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، ش ۶۳، ۱۳۹۵.
۲۰. نجفی، محمدحسن؛ جواهر الکلام؛ دار احیاء التراث العربی، ج ۲۶، بی تا.
۲۱. یوسفی دیندارلو، مجتبی؛ «آسیب‌شناسی نظام بانکی: توقف و ورشکستگی بانک (تبیین چستی موضوع)»؛ تهران: معاونت پژوهشی اقتصادی مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۴.
۲۲. یوسفی، رضا؛ «امکان‌سنجی بیمه سپرده در نظام مالی جمهوری اسلامی ایران»، تهران، مخزن پایان‌نامه‌های دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۸۷.
23. Abubakar, Yusuf Sani & et al; “Concept of Deposit Insurance: A Comparative Study between Conventional System and Shariah”; **Journal of Business and Management**, Vol18, I10,2016.
24. Amadeo, Kimberly; “What Is Banking? How Does It Work? Can You Imagine a World Without Banks?” Available at: <https://www.thebalance.com/what-is-banking-3305812>, 2017.
25. Annual report 1934 of Federal Deposit Insurance Corporation (FDIC); available in <https://www.fdic.gov/about/strategic/report/index.html>.
26. Arshad, Md Khairuddin Hj; “Implementation of an Islamic Deposit Insurance System for the Islamic Financial Services Industry”; **fourth islamic financial stability forum**, 2011.

27. Ball, Lawrence; “money, banking and financial markets”; New York, Worth Publishers, 2012.
28. Calomiris, Charles w.; “The Great Depression and other ‘Contagious’ Events”; **article in the oxford handbook of banking, Published in the United States by Oxford University Press Inc.**, New York, 2010.
29. Crockett, Andrew; “the theory and practice of financial stability”; **essays in international finance**, No.2,1997.
30. European central bank, the payment system edit by Tom Kokkola, 2010.
31. Fahim khan, Muhammad; “Guaranteeing Investment Deposits in Islamic banking System”; **Islamic econ**, vol.16, No.1, 2003.
32. Federal Deposit Insurance Corporation, A Brief History of Deposit Insurance in the United States, Prepared for the International Conference on Deposit Insurance Washington, DC, 1998.
33. Flannery, Mark J.; “Market Discipline in Bank Supervision”; **oxford handbook of banking**, published in the United States by Oxford University Press Inc., New York, 2010.
34. Hubbard, R. Glenn and Brien & et al; “Money, banking, and the financial system”; **published in USA by Pearson Education**, Inc, 2012.
35. International Association of Deposit Insurers, Deposit Insurance from the Shariah Perspective, Discussion Paper,

Prepared by the Islamic Deposit Insurance Group of the International Association of Deposit Insurers, 2010.

36. International Association of Deposit Insurers, Shari'ah Approaches for the Implementation of Islamic Deposit Insurance Systems, Prepared by the Islamic Deposit Insurance Group of the International Association of Deposit Insurers, 2014b.
37. Islamic Deposit Insurance Group of the International Association of Deposit Insurers, Insurability of Islamic Deposits and Investment Accounts, 2014.
38. Kocaata, Zeki, Religion, Deposit Insurance, and Deposit Market Outcomes: Evidence from Islamic Banks, **34th symposium on money, banking and finance**, Paris university, 2017.
39. Krugman, Paul & Wells, Robin; "Economics"; United States of America, Worth Publishers, 2013.
40. Laeven, luc & Valencia, Fabian; "Systemic Banking Crises: A New Database"; **IMF working paper**, WP/08/224, 2008.
41. Mishkin, Frederic S.; "The economics of money, banking and financial markets", **Pearson Canada Inc.**, Toronto, Ontario, 2011.
42. Neave, H, Edwin; "Financial Systems Principles and Organization"; Simultaneously published in the USA and Canada by Routledge, 2002.

43. Pruski, Jerzy; “Role of DIS in the Financial Safety Net”; Seminar on Bank Resolution: Current Developments, Challenges and Opportunities held by IADI, 2012.
44. Rahman, Md. Habibur; “Guarantee of Investment Deposits In Islamic Banks: A Fiqhi Analysis”, **journal of islam, law and judiciary**, volume 1, I 3, 2015.
45. Rahman, Md. & et al; “Islamic Deposit Insurance from Shari'ah Perspective: Special Reference to Malaysia and Sudan”; **Asian Journal of Research in Banking and Finance**, No.4, 2016.
46. Schich, Sebastian; “Financial Crisis: Deposit Insurance and Related Financial Safety Net Aspects”; **OECD**, ISSN 1995-2864, 2008.
47. Schinasi, j, Garry; “defining financial stability”, IMF working paper, WP/04/187, p.8, 2004.
48. Syed Abdullah & et al; “deposit insurance system: an exposition for the islamic banks in Malaysia”; **international journal of social sciences and humanity studies**, Vol.4, No.2, 2012.
49. World bank group; Understanding bank recovery and resolution in the EU: **A guide book to the BRRD**, 2017.

وبسایت:

50. kalyan-city.blogspot.de
51. [www. Fdic.gov](http://www.Fdic.gov)

52. <https://makarem.ir/main.aspx?lid=0&typeinfo=2&catid=45261&pageindex=2&mid=401331> (درس خارج فقه آیت‌الله مکارم شیرازی، باب شرکت مورخه ۱۳۹۵/۱۰/۱۹)